

Հայկական համայնքներ

ՄՓՅՈՒՌՔԻ ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ՀԱՆՐՈՒՅԹԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՈՒԺ. ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԸ

*Արեստակես Սիմավորյան**

Արդի սփյուռքագետների աշխատանքներում հաճախ հոլովվում է այն միտքը, որ սփյուռքը ոչ միայն արտերկրում բնակվող ժողովրդի մի մասն է, որը որոշ չափով պահպանում է հոգևոր, մշակութային ինքնությունը և ձգտում չխզել կապը պատմական հայրենիքի հետ, այլև, առաջին հերթին, այն անդրազգային ցանցն է, որը պարունակում է հսկայական սոցիալ-մշակութային, հասարակական-քաղաքական, տնտեսական և մտավոր ներուժ: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ տարբեր երկրներ իրենց սփյուռքի մաս կազմող մտավոր հանրույթների գիտելիքներից և պետական կառույցներում մեծ հեղինակություն ունեցող անհատների գործունեությունից օգտվելու հսկայական փորձ ունեն: Սփյուռքի գիտավերլուծական հանրության համախմբման, համագործակցության, Հայաստանի մտավոր շրջանակների հետ տարբեր ձևաչափերով կապերի հաստատման և համահայկական մտավոր ռեսուրսները Հայաստանի և Հայության շահերին ի սպաս դնելու մեխանիզմների մշակման, լուծման ուղիներ փնտրելու համար կարևոր է ուսումնասիրել այլ երկրների փորձը:

Հայտնի իրողություն է, որ Արևմուտքում «ուղեղային կենտրոնների» (այսուհետ՝ ՈւԿ) աճի միտումները նպաստել են ակադեմիական

* «Նորավանք» ԳԿՀ Հայագիտական կենտրոնի ղեկավար:

շրջանակներից դուրս հումանիտար գիտական մտքի զարգացմանը և նոր որակ հաղորդել քաղաքագիտական-ռազմավարական մշակումներին: Այդպիսի մշակումներին բարձր պրոֆեսիոնալիզմ հաղորդելու նպատակով սփյուռք ունեցող տարբեր երկրներ սկսեցին օգտվել ԱՄՆ-ում, Եվրամիությունում աշխատող փորձագիտական ռեսուրսներից:

Սփյուռքի հումանիտար ոլորտի փորձագիտական ռեսուրսներից օգտվելու գործընթացն ինչ-որ յուրահատուկ ու դժվարին խնդիր չէր, ի տարբերություն ակադեմիականի (հասկապես բնագիտության ոլորտում), որը մեծ չափով ավելի դժվարընթաց էր՝ պայմանավորված մի շարք հանգամանքներով: Պետք է փաստել, որ սփյուռքի փորձագիտական ռեսուրսները մի քանի երկրների համար, այնուամենայնիվ, ներքինի համեմատ խիստ սահմանափակ էին: Հրեական, հնդկական, չինական, ճապոնական, հունական նորաստեղծ շատ ՈւԿ-ներ կանգնեցին կարևորագույն, այն է՝ ինտելեկտուալ ռեսուրսներով ապահովվելու խնդրի առջև: Սա ստիպեց, որպեսզի կենտրոններն օգտվեն սփյուռքի գիտական-փորձագիտական ռեսուրսներից՝ նպաստելով նաև միջազգային կապերի հաստատմանն արտերկրի նույնանման կառույցների հետ:

Մյուս կողմից՝ որոշ երկրների հաջողվել է առաջընթաց գրանցել՝ հասցնելով այդ կապերը ինստիտուցիոնալ մակարդակի, մտավոր ռեսուրսներին ներգրավելով ցանցային (*network*) աշխատանքներում, կենտրոնանալով պետական առաջնահերթ նշանակության ռազմավարական ծրագրերի մշակման գործընթացի վրա: Ցանցային աշխատանքին զուգահեռ՝ մի շարք երկրներ, հետևողական աշխատանքի և տևական համագործակցության արդյունքում կարողացել են նաև նոր մակարդակ դուրս գալ՝ հիմնադրել վերլուծական կառույցներ արտերկրում:

Ուշագրավ է գիտական սփյուռքի հետ աշխատանք ծավալելու չինացիների փորձը: Չինական սփյուռքի գիտավերլուծական կարո-

դուրյուններն առաջին հերթին օգտագործվեցին Չինաստանի տնտեսության մեջ բեկում մտցնելու նպատակով, երկրորդ՝ արտերկրում գործող քաղաքական և ռազմավարական հետազոտական ինստիտուտներում աշխատող չինացիները ԱՄՆ-Չինաստան ոչ այնքան բարենպաստ հարաբերություններում դարձան միջնորդող օղակ՝ հանդես գալով որպես Չինաստանի արտաքին քաղաքականությանն աջակցող ուժեր: 1998թ. չինական իշխանությունները քայլեր ձեռնարկեցին արտերկրի բարձր որակավորում ունեցող չինացի գիտնականներին և փորձագետներին ներգրավելու հեռավար և տեղում իրականացվող ծրագրերում, բավական բարձր վարձատրությամբ¹: Այնպես որ, տնտեսական և քաղաքական շարժառիթներով էր պայմանավորված սփյուռքի ներուժի օգտագործումը: Այս ողջ շրթայական և անընդմեջ գործընթացն իրականացավ պետության անմիջական մասնակցությամբ: Այն հնարավոր դարձրեց սփյուռքի մտավոր/բիզնես էլիտայի համախմբումը տարբեր ոլորտներում առկա խնդրահարույց առաջադրանքների լուծման շուրջ, որը հետագայում մեծ արդյունքներ գրանցեց: Սփյուռքի մտավոր այդ հատվածին ներգրավեցին ոչ միայն կարծիքներ հայտնելու և քննարկումներ անցկացնելու նպատակով, այլև նրանց վստահեցին գործնական քայլեր կատարել, որոնցից մեկն էլ տնտեսական բարեփոխումներ իրականացնելու նախաձեռնությունն էր: Չինական փորձը ցույց տվեց, որ սփյուռքն անգնահատելի դերակատարում կարող է ունենալ ցանկացած ոլորտի զարգացման համար:

Հետաքրքիր է նաև Իսրայելի քաղաքականությունը: Ինչպես Չինաստանը, այնպես էլ Իսրայելը փորձում էին սփյուռքի գիտական ներուժն օգտագործել նորաստեղծ երկրի տնտեսության զարգացման նպատակով: Ինչպես նշում է հետազոտող Հ.Մարտիայանը. «Փոքր տա-

¹ Жуджунь Д., Ковалев М., Новик В., Феномен экономического развития Китая, Минск, Издательский центр БГУ, 2008, с. 27.

րածք և սահմանափակ բնական ու ֆինանսական ռեսուրսներ ունեցող Իսրայել պետությունը, որը նաև շարունակական ռազմական հակամարտության մեջ է իր հարևանների մի մասի հետ, ստիպված է անընդհատ որոնել ոչ ստանդարտ՝ ստեղծագործական լուծումներ երկրի առաջընթացի ապահովման համար»²: Ամերիկա-իսրայելական գիտական համագործակցության շնորհիվ 1972թ. հիմնադրվեց Ամերիկա-իսրայելական գիտական հիմնադրամը (*The U.S. – Israel Binational Science Foundation – BSF*): Նշյալ հիմնադրամին հաջորդեց 1978թ. Գյուդատնտեսության բնագավառում ամերիկա-իսրայելական հետազոտությունների և մշակումների համատեղ հիմնադրամը (*United States-Israel Binational Agricultural Research and Development Fund – BARD*), որը կոչված էր աջակցելու երկու երկրների գյուդատնտեսության համար մեծ նշանակություն ունեցող հետազոտություններին և ինովացիաների զարգացմանը³:

Գալով վերլուծական կենտրոններին՝ պետք է փաստենք, որ այդ ներուժից օգտվելու առաջին փորձերն Իսրայելին իրականացրեց 1950-ական թթ.: ԱՄՆ վերլուծական կենտրոնների շարքում քաղաքական շրջանակներում բավական մեծ հեղինակություն է վայելում Հանրային կապերի ամերիկա-իսրայելական կոմիտեն (*American Israel Public Affairs Committee, AIPAC*), որը համարվում է «ուղեղային կենտրոն»: Կենտրոնը հիմնադրվել է ամերիկաբնակ հրեաների կողմից 1954թ.: Նպատակն էր երիտասարդ հրեական պետության համար տնտեսական, քաղաքական և ռազմական աջակցության ապահովումը ԱՄՆ կառավարության կողմից: *AIPAC* անմիջական նախաձեռնությամբ Իսրայելը 1994թ. ԱՄՆ-ից տնտեսական և ռազմական ուղորտների զարգացման հեռանկարով ստացել է շուրջ \$3 մլրդ, որից 80 մլն-ն նա-

² Մարտիան Հ., Իսրայելի մրցունակությունը և գիտության դերը, «Գլոբուս, Ազգային անվտանգություն», 2009, թիվ 4 (8), էջ 42:

³ Նույն տեղում, էջ 47-48:

խատեավել է հրեաների հայրենադարձության համար⁴: AIPAC-ը յուրաքանչյուր տարի նախագահների և վարչապետերի մակարդակով կազմակերպում է խոշոր հավաքներ, քաղաքական բնույթի գիտաժողովներ՝ ԱՄՆ-ից և Իսրայելից հրավիրված քաղաքական գործիչների, երկու երկրների հայտնի քաղաքագետների, փորձագետների, գիտնականների մասնակցությամբ: Հատկանշական է, որ Իսրայելը ԱՄՆ ՈւԿ-ներում աշխատող ազգությամբ հրեա վերլուծաբանների հետ սկսեց համագործակցել հենց այս շրջանակներում տեղի ունեցած գիտաժողովներից հետո: Նրանցից շատերն այսօր համագործակցում են իսրայելական հեղինակավոր ռազմավարական հետազոտական կենտրոնների հետ՝ որպես ասոցիացված աշխատակիցներ⁵:

Վերջին տարիներին սփյուռքի գիտական ներուժին սկսել են ուշադրություն դարձնել ԱՊՀ մի շարք երկրներ՝ Ռուսաստանը⁶, Մոլդովան, Բելառուսը, որոնք դեռ նման ձևաչափով հնարավոր համագործակցության մեխանիզմների մշակման փուլում են: Հարկ է նշել, որ այդպիսի խոշոր նախագծերի իրականացման համար չափազանց մեծ կարևորություն է տրվում այս ուղղությամբ նեղ թեմատիկ գիտաժողովների անցկացմանը: Մասնավորապես, 2010թ. տարբեր երկրներից հրավիրված ռուսական ծագում ունեցող գիտնականների և ռազմավարական հետազոտություններ իրականացնող ինստիտուտների վերլուծաբանների անմիջական մասնակցությամբ Մանկտ Պետերբուրգում տեղի ուեցավ «Գիտական սփյուռքը և Ռուսաստանի գիտության ապագան» խորագրով գիտագործնական կոնֆերանս⁷:

⁴ *Лендман С.*, AIPAC хочет воевать, http://news.putc.org/news/aipac_khochet_voevat/2012-08-21-1279

⁵ Իսրայելին տարբեր հարցերում աջակցող ԱՄՆ-ում գործող վերլուծական կենտրոններից հայտնի է նաև *Jewish Institute for National Security Affairs*-ը, որը ստեղծվել է տեղի հրեական համայնքի օգնությամբ:

⁶ *Տե՛ս Օսինա Ա.*, Российская научная диаспора и подходы к сотрудничеству с ней для развития российской науки, “Теория и практика общественного развития”, 2013, № 8, <http://www.teoria-practica.ru/-8-2013/sociology/osina.pdf>

⁷ Գիտաժողովի զեկույցներին ծանոթանալու համար տե՛ս Научная диаспора и будущее российской науки (конференция 2010), <http://www.lektorium.tv/course/?id=22763>

Կարծում ենք, այս կարգի գիտաժողովներ անցկացնելը Հայաստանում շատ նպատակահարմար է, քանի որ որքան էլ փորձենք սփյուռքին մասնակից դարձնել գիտական և ռազմավարական հետազոտություններին, անհրաժեշտ է նախապես պատրաստ լինել լսելու այդ հանրույթի կարծիքներն ու տեսակետներն այս հարցի վերաբերյալ: Մոլորվան, Ռուսաստանը, Բելառուսը և մի քանի այլ երկրներ հենց այս տրամաբանությամբ են շարժվում:

Միջազգային փորձին անդրադառնալիս հնարավոր չէ շրջանցել Թուրքիան, որի աշխատանքները, հատկապես «ուղեղային կենտրոնների» հետ, անմիջականորեն վերաբերում են նաև ՀՀ, ԼՂՀ և Սփյուռք եռամիասնությանը:

Թուրքիան վերջին տասնամյակում մեծ ակտիվություն է ցուցաբերում արտերկրի փորձագիտական ռեսուրսներին պետական առաջնահերթ խնդիրներին հաղորդակից դարձնելու և ընդհանուր նպատակների շուրջ մոբիլիզացնելու հարցում: Կան բազմաթիվ կառույցներ, որոնք մոբիլիզացնում են արտերկրի թուրք ինտելեկտուալներին տարբեր ինստիտուտների, քաղաքական պլատֆորմների շուրջ, և այժմ նրանք, այսպես կոչված, «վերլուծաբանների համազգային լիգա» ստեղծելու ճանապարհին են:

Հատկանշական է, որ թուրքական վերլուծական շրջանակներից սերած ներկայիս արտգործնախարար Ահմեթ Դավութօղլուն բարձր է գնահատում այս կառույցների դերը երկրի ներքին և արտաքին քաղաքականության զարգացումներում՝ դրանք ծառայեցնելով որպես այլընտրանքային «դիպլոմատուս»՝ վերջիններիս միջոցով վարելով նաև Թուրքիա-Հայաստան հարաբերություններում սեփական դիրքորոշումներն առաջ մղելու քաղաքականություն:

Նման պայմաններում Հայաստանի գիտական և հատկապես փորձագիտական հանրույթը մշտապես բախվելու է այս կառույցների՝ թուրքական պետության կողմից հրամցվող տեսակետներին, առաջարկվող այս կամ այն քաղաքական բանաձևերին: Այս իրավի-

Ճակը մեզ թելադրում է համախմբել Հայաստանի և Մփյուռքի առկա գիտական, փորձագիտական մտավոր ռեսուրսները, ինչը թույլ կտա Հայության առջև ծառայած ռազմավարական նշանակության ցանկացած հարցում կարծիքների և տեսակետների փոխանակման միջոցով ձևավորել ընդհանուր մոտեցում՝ թուրքական «հինգերորդ իշխանության» քայլերին դիմագրավելու համար:

Ի մի բերելով միջազգային փորձը՝ կարելի ասել, որ տարբեր երկրների՝ սփյուռքի գիտավերլուծական հանրույթի հետ կապեր հաստատելու որոշման վրա ազդել են մի շարք գործոններ: Դրանք են.

- Մփյուռքի հետ կապերի և համագործակցության նոր ձևաչափի ստեղծումը
- Տարբեր ոլորտներում բարեփոխումներ իրականացնելու անհրաժեշտությունը
- Ներքին և արտաքին քաղաքականության մեջ փոփոխությունների կատարումը
- Նոր որակի հաղորդումը ռազմավարական մշակումներին
- Հետազոտական նոր ոլորտների ներբերումը (քաղաքական կանխատեսումներ և այլն)
- Կադրերի պատրաստումը, փորձի փոխանակումը
- Քարոզչական և լրբիստական գործունեությունը և այլն:

Մփյուռքի վերլուծական հանրույթի հետ համագործակցող այլ երկրների փորձը մեկ անգամ ևս վկայում է, որ դրանց հաջողությունը պայմանավորված է երկարատև, համակարգված և ճկուն քաղաքականությամբ՝ առանցքում ունենալով երկու գլխավոր դերակատար՝ պետական համակարգը և գործարար աշխարհը: Վերջիններս արտերկրի ՈւԿ-ներում վերլուծական աշխատանքով զբաղվող հայրենակիցներին դիտարկում են որպես սեփական երկրի տնտեսական, գիտակրթական, քաղաքական և այլ ոլորտներին վերաբերող քննարկումները հարստացնող ռեսուրս: